

У ПОШУКАХ ПЕРЕКЛАДАЦЬКИХ УНІВЕРСАЛІЙ: КОРПУСНИЙ ПІДХІД ДО ЕКСПЛІЦИТАЦІЇ

Сергій Засекін

канд. філол. н., доцент,
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки, Луцьк, Україна
zasyekin@gmail.com

Ірина Колесникова

магістр,
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки, Луцьк, Україна
amethystpoppy@gmail.com

АНОТАЦІЯ. У статті викладено результати дослідження експліцитації як перекладацької Т-універсалії на основі двох спеціально укладених корпусів – українського корпусу оригінальних художніх текстів (УОК) та українського перекладного корпусу (УПК), обсяг кожного з яких становить 6 млн. 200 тис. слововживань. Ця розвідка є продовженням вивчення перекладацьких універсалій, відбитого в серії попередніх публікацій (Zasyekin, 2010; Засекін, 2012) із теми. Результати дослідження доводять наявність у перекладених текстах експліцитації, що виражена суттєвим збільшенням кількості введених перекладачами сполучників, дискурсивних маркерів локальної й глобальної когерентності, а також модальних слів.

Ключові слова: перекладацька універсалія, корпус, експліцитація, дискурсивні маркери.

В ПОИСКАХ ПЕРЕВОДЧЕСКИХ УНИВЕРСАЛИЙ: КОРПУСНЫЙ ПОДХОД К ЭКСПЛИЦИТАЦИИ

АННОТАЦИЯ. В статье отображены результаты исследования экспликации в качестве переводческой Т-универсалии на основе двух специально составленных корпусов – Украинского корпуса оригинальных художественных текстов (УОК) и украинского переводного корпуса (УПК), объем каждого из которых составляет 6 млн. 200 тыс. словоупотреблений. Эта разведка является продолжением изучения переводческих универсалий, отраженного в серии предыдущих публикаций (Zasyekin, 2010; Засекін, 2012) по теме. Результаты исследования доказывают наличие в переведенных текстах экспликации, выраженной существенным увеличением количества введенных переводчиками союзов,

дискурсивных маркеров локальной и глобальной когерентности, а также модальных слов.

Ключевые слова: переводческая универсалия, корпус, эксплицитация, дискурсивные маркеры.

**IN SEARCH OF TRANSLATION UNIVERSALS:
A CORPUS-BASED APPROACH TO EXPLICITATION**

ABSTRACT. *The article is part of broader author's research reflected in a series of publications (Zasyekin, 2010; Zasiikin, 2012) covering the area of universals in the English-Ukrainian translation of fiction. The presence of various linguistic phenomena in translated texts that have deviated frequency or distributed differently from what is found for the same phenomena in non-translated texts. The current study attempts to investigate explicitation as a translation universal in translational literary Ukrainian. Explicitation consists in translator's introducing more material in the target text that is implicit in the source text. The majority of researchers define them psycholinguistically, i.e. in terms of processes or strategies of translation that may have a number of textual features. The development of the Descriptive Translation Studies in the last quarter of the last century made it possible to search for these items in large body of electronic texts traditionally called corpora. The potential of electronic corpora to supply the broad evidential material required in translation universals investigation was outlined by M. Baker (1993). For the purpose of establishing translation universals, two author-designed comparable monolingual corpora that include translational (UTT) and non-translational Ukrainian texts of fiction (UNT) with 6,200,000 tokens each, were compiled. The study deals with T-universals (Chesterman, 2004), with special focus on local and global text coherence markers – conjunctions, discourse markers, and modal words, and is based on psycholinguistic and corpus linguistics approaches. The results of the study show that on the whole translated texts are more explicit, i.e. more cohesive and coherent lexically, as they contain more connectives and pragmatic markers than non-translated Ukrainian texts. Thus the analysis of the comparable two corpora proved that Ukrainian translations are more explicit as compared with native texts.*

Key words: *translation universal, corpus, explicitation, discourse markers.*

Вступ

Корпусний підхід до перекладу, що дає змогу на досить великому за обсягом масиві текстів виявити спільні мовні риси, або тенденції, розглядаємо як нагальний для з'ясування психолінгвістичних чинників привнесення перекладачами в мову перекладу штучних рис. Адже перекладеним текстам притаманні певні універсальні характеристики, за якими

можна зробити висновок, що перед очима саме переклад, а не оригінальний текст, написаний носієм мови. Ці характеристики не залежать від того, чи є переклад синхронним або послідовним, художнім або науково-технічним, з іноземної мови або на іноземну. Для позначення цих універсальних характеристик у західноєвропейській лінгвістичній літературі за ними й закріпився термін «перекладацькі універсалії».

Недостатньо висока якість перекладу зумовлюється цілою низкою чинників, що знаходять своє вираження як у формі відхилення відносних частот елементів тексту (слів, словосполучень і синтаксичних структур), так і в дещо іншому порядку застосування норм перекладачами. Вивчення перекладацьких універсальій саме й покликане дослідити дію цих психолінгвістичних чинників у конкретних текстах перекладів. Перекладацькі універсалії визначають також як «мовні особливості, які, як правило, виникають у перекладених текстах і, як вважається, є практично неминучими побічними продуктами процесу медіації між двома мовами, а не результатом інтерференції двох мов» (Laviosa, 2002: 43). Таке визначення універсальій близьке до поняття «третього коду» у трактуванні В. Фроулі – унікальної мови на перетині оригінальних і перекладених текстів, мов та культур (Frawley, 1984).

Широке визнання досліджуваного питання призвело до появи нових термінів. Зокрема, такі поняття, як «перекладацька універсалія» та «стратегія перекладу» подекуди використовувалися як синонімічні. Водночас використання останнього терміну у цьому значенні не є зовсім правильним, оскільки стратегія – це не обов'язково свідомий процес. Інші дослідники, такі як Гідеон Турі (Toury) взагалі надавали перевагу «законам», а не універсаліям (Toury, 1995: 268).

Е. Честермен виокремлює *S*-універсалії й *T*-універсалії (Chesterman 2004). Перші мають префікс *S*- через процедуру їхнього визначення. Ці універсалії виявляються при зіставленні вихідного тексту (source text) з низкою текстів перекладу якоюсь цільовою мовою. *T*-універсалії одержали свою таку назву тому, що вони виявлялися дослідниками внаслідок зіставлення корпусу текстів перекладів (target texts) цільовою мовою та текстів неперекладів цією конкретною мовою, тобто написаними носіями цієї останньої.

Науковці виділяють різні типи і різну кількість перекладацьких *T*-універсалій: симпліфікація, експліцитація, нормалізація, інтерференція, конвенціоналізація та деякі інші (Bloch). Це пояснюється деякою розпливчатістю формулювань і нечіткими визначеннями самих універсалій.

Предметом цієї розвідки є експліцитація – перекладацька *T*-універсалія, яка виявляється в тому, що імпліцитна інформація вихідного тексту стає експліцитною в тексті перекладу. Уперше поняття експліцитації використали Ж.-П. Віне і Ж. Дарбельне (Vinay & Darbelnet, 1958). Однак, лише в 1986 р. експліцитацію як перекладацьку універсалію кваліфікувала у своєму дослідженні професійних та непрофесійних перекладів із англійської на французьку Ш. Блум-Кулька (Blum-Kulka, 1986). Експліцитацію простежують тоді, коли нормативне використання дискурсивних маркерів (конекторів) у мові-оригіналі та цільовій мові не збігається, або ж коли просто після комплексного опрацювання вихідний текст збільшується. В обох випадках феномен експліцитації можна вважати невід’ємною частиною перекладу. Крім того, для Ш. Блум-Кулька ця тенденція до експліцитації є «спонтанною, ірраціональною, неконтрольованою константою».

Учені вважають, що феномен експліцитації має культурне походження: «Коли ви перетинаєте культурний бар’єр, ви подибуєте особливі місця, що потребують текстового розширення. Найважчі, як правило, вимагають перефразування чи пояснення, зазвичай, виправданих як експліцитація імпліцитної культурної інформації» (Pym, 1993: 123). М. Бейкер також засвідчує схожі моделі експліцитації при спробі перекладачів заповнити культурні лакуни. Вандераувер також повідомляє про експліцитацію при перекладі голландських романів. В основному, йшлося про використання вигуків, розширення стисло викладеної інформації, додавання модифікаторів і класифікаторів, повторень, більш точних описів, а також усунення неоднозначності займенників (Baker, 1993).

Г. Турі, який підтримував подальші емпіричні дослідження цієї проблеми, стверджує, що взаємозв’язок між експліцитацією й читабельністю тексту є прямим (Toury, 1995: 227). Його слова знайшли підтвердження в подальших дослідженнях на основі корпусів.

Класифікуючи випадки прояву експліцитації, різні дослідники використовують при цьому найрізноманітніші критерії, тому існує декілька класифікацій цього явища. Наприклад, К. Клауді у своїй роботі виділяє чотири види експліцитації (Klaudy, 1998): обов'язкова (obligatory); факультативна (optional); прагматична (pragmatic); внутрішньоперекладацька (translation-inherent). Фокусом нашої уваги є саме інгерентна процесу перекладу експліцитація

Методи та методики дослідження

Об'єкт дослідження – корпус перекладної української (УПК) художньої прози у зіставленні з корпусом оригінальної української (УОК) художньої прози. Загальний обсяг кожного з них – понад 6 млн. 200 тис. слововживань. Корпусний підхід, що є вельми актуальним нині в перекладознавчих студіях (Baker, 1993; Bloch), дав змогу реалізувати *мету* дослідження, яка полягає у з'ясуванні наявності чи відсутності перекладацької *T*-універсалії експліцитації на основі зіставлення досліджуваних корпусів. Серед комп'ютерних програм використані програми статистичної обробки лінгвальних даних Textanz 2.3, а також програма індексування корпусів DtSearch для аналізу маркерів перекладацьких універсалій ми використовували програму DtSearch. Можливості цього програмного забезпечення включають понад двох десятків функцій індексованого, неіндексованого, повнотекстового і структурованого пошуку. Надається можливість пошуку з використанням синонімів, термінів і словників, логічних операторів (and/or/not), ранжування за релевантністю, ранжування за місцем розташування та ін. Рисунок 1 показує інтерфейс програми та можливості пошуку потрібних елементів.

Це програмне забезпечення не лише показує кількість уживань того чи іншого слова, а й виокремлює його в тексті, одразу показуючи контекст уживання цього слова. Зручним є те, що не потрібно передивлятися весь твір, щоб побачити контекст, можна одразу переключатися від одного вживання слова, якого ми шукали, до іншого.

Також програма дає можливість переходу між різними текстами одного корпусу. Рис. 2 ілюструє приклад результатів пошуку потрібних елементів.

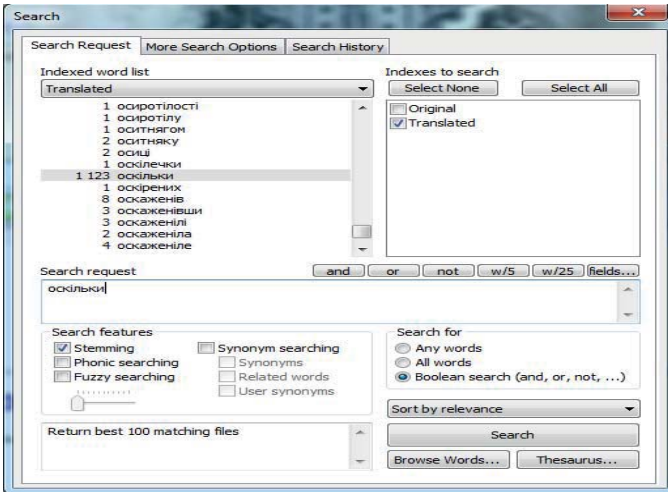

Рис. 1. DTSearch. Опції пошуку

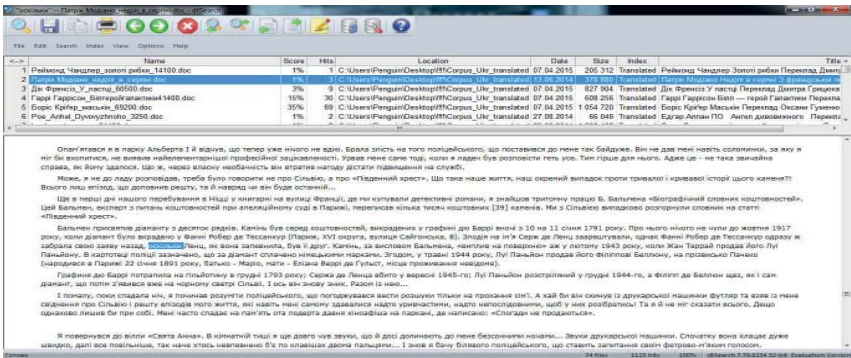

Рис. 2. DTSearch. Результати пошуку

Крім того, завдяки підтримці кодування Юнікод, DtSearch забезпечує пошук інформації на різних мовах.

Процедура дослідження й обговорення результатів

Головними одиницями нашого психолінгвістичного аналізу слугують синтаксичні маркери когезії тексту, а саме сполучники сурядності та підрядності. Зазначені одиниці-маркери відповідають головному критерію лінгвістичного визначення перекладацької універсалії: мимовільний, неконтрольований свідомістю перекладача характер їх вибору (Lind, 2007; Olohan & Baker, 2000)

і «процедурність» їхньої семантики (Засекін, 2001). Підставою для вибору саме цієї категорії одиниць-носіїв процедурного значення є спостереження про більш частотне, порівняно з першоджерелом, маркування перекладачами відношень когезії між реченнями в цільових версіях.

Таблиця 1 узагальнює зіставні дані щодо виявленої нами експліcitaції в перекладному корпусі:

Таблиця 1

Синтаксичні характеристики текстів досліджуваних корпусів художньої прози

Категорія сполучників	Вид зв'язку	Приклади сполучників	УОК	УПК	
Сурядності	<i>Протиставні</i>	Але	30446	33613	
		Проте	2260	3509	
		Однак	1139	1696	
		все ж	1135	1042	
		Зате	754	697	
Підрядності	<i>Причинові</i>	Бо	12079	12338	
		Оскільки	254	1123	
		тому що	199	440	
		через те що	161	223	
	<i>Наслідкові</i>	Позаяк	44	42	
		Тому	2523	2756	
		Отже	1210	2301	
		Отож	485	2009	
		таким чином	189	454	
		через це	138	195	
		<i>Часові</i>	поки	3656	5177
			Доки	885	1163
	як тільки		445	679	
	<i>Умовні</i>	Якщо	3959	8769	
		Аби	2136	2697	
		Якби	2038	4330	
	<i>Мети</i>	Щоб	13355	17542	
		для того щоб	357	522	
		з тим щоб	13	17	
		<i>Допустові</i>	Хоч	6896	7492
дарма що			164	246	
	не зважаючи на те, що	7	5		

Як свідчать дані таблиці, перекладний корпус містить більшу кількість сполучників – маркерів сурядного та підрядного зв'язку за винятком сурядного протиставного сполучника «все ж»; підрядного причинного «позаяк», мети «з тим щоб», допустовості «не зважаючи на те, що». Під час відтворення цільовою мовою

тексту перекладачі, вочевидь, аби з'ясувати для себе тип відношень між реченнями, частіше їх маркують.

Одним із проявів дії експліцитації може бути наявність маркерів глобальної когерентності, або топікальних маркерів. Для читачів та слухачів прагматичні маркери сигналізують про зміну фокусу уваги та інтенцій мовця або сигналізують про розмежування певних тем та ухиляння від них (Засекін, 2001: 136-137). Прагматичні маркери позначають локальне або глобальне відношення між сегментами тексту, і їхня функція реалізується на трьох структурних рівнях дискурсу: семантичному, прагматичному і топікальному.

На топікальному рівні прагматичні маркери поєднують сегменти, розташовані далеко один від одного і визначають зв'язок між цими сегментами. Результати статистичного аналізу вживання глобальних топікальних маркерів в оригінальних та перекладних текстах узагальнено в табл. 2.

Таблиця 2

Статистика вживання глобальних топікальних маркерів

Дискурсивні маркери глобальної когерентності	УОК	УПК
наприклад	469	520
приміром	92	136
наступне	26	21
ось	5938	5358
коротше кажучи	15	62
отож	362	1507
по-перше	185	237
по-друге	189	176

Відповідно до табл. 2, дискурсивний маркер «приміром» вживається частіше у перекладених творах ніж в оригінальному українському корпусі в 1,5 разів. Маркер «по-перше» частіше вживається в перекладних творах із різницею в 52 вживання, хоча маркер «по-друге» частіше траплявся в оригінальному корпусі (різниця становить лише 13 вживань). Такі маркери як «наступне» та «ось» використовуються майже однаково кількість разів, хоч в оригінальних текстах їх більше.

Отже, глобальні топікальні маркери також є позначниками перекладацької універсалії експліцитації. Це означає, що перекладачі під час процесу декодування позначають «у голові» відношення не тільки між частинами одного речення, а й відношення між дистатно розташованими реченнями –

макропропозиціями. Найпопулярнішим серед перекладачів маркером глобальної когерентності виявилася одиниця «отож».

Прагматичними маркерами експліcitaції, як засвідчив наш подальший аналіз, можуть слугувати й інші представники групи мовних носіїв процедурної інформації – модальні слова. Варто завважити, що деякі із модальних слів є також маркерами симпліфікації. Результати статистичного аналізу вживання модальних слів «можливо», «напевно», «мабуть», «очевидно» в оригінальних та перекладних текстах узагальнено в табл. 3.

Таблиця 3

Частотність уживання модальних слів

Модальні слова	УОК	УПК
можливо	1347	1880
напевно	550	593
мабуть	3352	4352
очевидно	428	1041

Відповідно до табл. 3, слово «очевидно» вжито в перекладному корпусі в 2,4 рази частіше, ніж в оригінальному українському корпусі. Отже, модальні слова також є ознакою перекладацької універсалії експліcitaції.

Висновки

Здійснене дослідження показало, що експліcitaція як *T*-універсалія властива й українському перекладному корпусу. Дія експліcitaції виражається у збільшенні кількості елементів тексту в перекладах в порівнянні з оригіналами. Це може бути спричинено структурними невідповідностями між мовою оригіналу та цільовою мовою, а також дією психолінгвістичного чинника актуалізації перекладачем логічних локальних і глобальних зв'язків між сегментами художнього твору.

Про дію експліcitaції свідчить те, що перекладачі частіше за носіїв мови послуговуються різними видами сполучників – маркерів локальної когерентності, а також маркерів глобальної когерентності і топікальні маркери, модальні слова. Така перекладацька стратегія деформує сприйняття читача, роблячи тексти перекладу прозорішими і чіткішими, що загалом не відповідає способу викладу інформації українськими письменниками. Особлива мова перекладу й робить нагальним і перспективним подальше дослідження того, що перекладознавці сьогодні називають «третім кодом».

Література:

- Засекін, С. В. (2001). Дискурсивні маркери когерентності англомовного діалогічного тексту: когнітивний та прагматичний аспекти : Дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Засекін Сергій Васильович ; Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 174 с.
- Засекін, С. В. (2012). Психолінгвістичні універсалії перекладу художнього тексту: монографія / С. В. Засекін. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 275 с.
- Baker, M. (1999). The role of corpora in investigating the linguistic behaviour of translators / M. Baker // *International Journal of Corpus Linguistics*. Vol. 4, No 2, (pp. 281-298).
- Berman, A. (1990). La retraduction comme espace de traduction / A. Berman // *Palimpsestes*. Vol. 13. (pp. 1-7).
- Bloch, I. Sentence splitting as an expression of translationese / I. Bloch. Seminar paper, Bar Ilan University. [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.biu.ac.il/hu/stud-pub/tr/tr-pub/bloch-split.htm#_Toc123889309.
- Blum-Kulka, S. (1986). Shifts in cohesion and coherence in translation / S. Blum-Kulka / House J. and Blum-Kulka S. (eds.) // *Interlingual and Intercultural Communication*. – Tubingen: Narr, (pp. 17-37).
- Chesterman, A. (2004). Hypotheses about translation universals / A. Chesterman // *Claims, Changes and Challenges in Translation Studies* / G. Hansen, K. Malmkjær, D. Gile (eds.). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, (pp. 1-13).
- Frawley, W. (1984). Prolegomenon to a Theory of Translation. In: W. Frawley ed. *Translation: Literary, Linguistic and Philosophical Perspectives*. – L. : Associated University Press, p. 168.
- Klaudy, K. (1998). Explication. *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London and New York : Routledge's, (pp. 80-84).
- Laviosa, S. (2002). Corpus-based Translation Studies : Theory, Findings, Applications / Sara Laviosa. – Amsterdam & New York : Editions B.V., 139 p.
- Lind, S. (2007). Translation Universals (or laws, or tendencies, or probabilities, or...?) / S. Lind // *TIC Talk*. – 2007. – No 63. [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.ubs-translations.org/tt/past_issues/tic_talk_63_2007/
- Olohan, M. (2000). Reporting «That» in Translated English : Evidence for Subliminal Processes of Explication? / M. Olohan, M. Baker // *Across Languages and Cultures*. Vol. 1(2), pp. 141-158.
- Pym, A. (1992). Epistemological problems in translation and its teaching. A seminar for thinking students / Anthony Pym. – Calaceit (Teruel) : Caminade, 123 p.
- Toury, G. (1995). *Descriptive Translation Studies and Beyond* / Gideon Toury. – Amsterdam & Philadelphia : Benjamins, 351 p.
- Vinay, J-P. (1958). Stylistique comparee du francais et de l'anglais. Methode de traduction / J-P. Vinay, J. Dalbernet. – Paris : Didier, 331 p.
- Zasyekin, S. (2010). Translation as a psycholinguistic phenomenon. *Journal of Psycholinguistic Research*, 39 (3). N. Y. : Springer Verlag, (pp. 225-234).

References:

- Baker, M. (1994). The role of corpora in investigating the linguistic behaviour of translators. *International Journal of Corpus Linguistics*, 4 (2), 281-298.
- Berman, A. (1990). La retraduction comme espace de traduction. *Palimpsestes*, 13, 1-7.

- Bloch, I. Sentence splitting as an expression of translationese. *Seminar paper*, Bar Ilan University. Retrieved from: http://www.biu.ac.il/hu/stud-pub/tr/tr-pub/bloch-split.htm#_Toc123889309.
- Blum-Kulka, S. (1986). Shifts in cohesion and coherence in translation. In: House J. and Blum-Kulka S. (eds.), *Interlingual and Intercultural Communication*. Tübingen: Narr, (pp. 17-37).
- Chesterman, A. (2004). Hypotheses about translation universals. In: *Claims, Changes and Challenges in Translation Studies*. G. Hansen, K. Malmkjær, D. Gile (eds.). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, (pp. 1-13).
- Frawley, W. (1984). Prolegomenon to a Theory of Translation. In: W. Frawley ed. *Translation: Literary, Linguistic and Philosophical Perspectives*. London: Associated University Press, (p. 168).
- Klaudy, K. (1998). Explication. *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. L; N.Y.: Routledge's, (pp. 80-84).
- Laviosa, S. (2002). *Corpus-based Translation Studies: Theory, Findings, Applications*. Amsterdam & New York: Editions B.V.
- Lind, S. (2007). Translation Universals (or laws, or tendencies, or probabilities, or...?). *TIC Talk*. – 2007. – No 63. Retrieved from: http://www.ubs-translations.org/tt/past_issues/tic_talk_63_2007/
- Olohan, M., Baker, M. (2000). Reporting «That» in Translated English: Evidence for Subliminal Processes of Explication? *Across Languages and Cultures*. 1(2), 141-158.
- Pym, A. (1993). Epistemological problems in translation and its teaching. *A seminar for thinking students*. Calaceit (Teruel): Caminade.
- Toury, G. (1995). *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam & Philadelphia: Benjamins.
- Vinay, J-P., Dalbarnet, J. (1958). *Stylistique comparee du francais et de l'anglais. Methode de traduction*. Paris: Didier.
- Zasiekin, S. (2001). Discourse Markers of Coherence in English Dialogical Text: Cognitive and Pragmatic Aspects. Ph.D. thesis. Lutsk: Lesya Ukrainka Volyn State University. [in Ukrainian].
- Zasyekin, S. (2010). Translation as a psycholinguistic phenomenon. *Journal of Psycholinguistic Research*. 39 (3), 225-234.
- Zasiekin, S. (2012). Psycholinguistic Universals in the Translation of Literary Text. Lutsk: Lesya Ukrainka Volyn National University. [in Ukrainian].

Поштова адреса установи:
Східноєвропейський національний
університет імені Лесі Українки
проспект Волі, 13
м. Луцьк,
43025

Стаття надійшла до редакції 15.09.2015